

csapdaszituáció adódik. Az ODÜSSZEA XII. énekének elemzésekor (39. o.) a szerzők a szirének csábítását a múltba merülés csábításaként értelmezik. A szirének így mindenről tudnak, ami a múltban Odüsszeusszal történt. S ekkor következik egy idézet az ODÜSSZEA-ból, melyet a fordítás Devecseri Gábor magyartításából vesz át: „*mert mi tudunk mindent, mi a látgerü trójai sákon / túrtuk az argoszi és trózi küzdők isteni szóra / és mindent, ma az életadó földön megessék még*”. (189–191. sor.) De a német kiadásban a szóban forgó idézet – a kontextuális összefüggéseknek megfelelően – múlt időben áll: „*Sie wissen alles, was irgend geschah auf du viel ermahrenden Erde...*” (39. o.) Fölmerülhetne a gyanú, hogy a német és a magyar ODÜSSZEA-fordítások között eltérés van, s a szóban forgó szöveghely magyar fordításának jelenidejűsége megsérti Adorno és Horkheimer gondolatmenetének összefüggéseit. Közlebről tekintve azonban (ahogy azt Heidrun Hesse bebizonyította, VERNUNFT UND SELBSTBEHAUPTUNG című könyvében – Fischer Verlag, 1984. 170. o. 12-es jegyzet) nem a magyar ODÜSSZEA-fordítással van baj, hanem Adorno és Horkheimer szövegkezelésével: nem létezik ugyanis, és nem is lenne helyes egy olyan német fordítás, amely múlt időt alkalmazna. A helyes fordítás beiktatása tehát megsérti az Adorno és Horkheimer által felépített gondolatmenetet. A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJÁ-nak magyar fordítása ezt a csapdát azonban észre sem vette.

A felsorolt fordításterminológiai problémák komoly akadályokat gördítenek az elmélyültebb kritikai recepció útjába. A sorozatban előforduló fogalmi „csúszkálások” – legalábbis részben – szétolvasztják a mű terminológiai struktúráját. Pontosabban: az a benyomásunk támadhat, hogy Adorno és Horkheimer könyve nem is rendelkezik ilyen struktúrával. Enélkül pedig A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJA nem tarthatna a XX. század jelentős filozófiai alkotásai közé.

A magyarul késéssel megjelenő és már jelentős recepciótörténettel rendelkező műveket általában előszó vagy utószó próbálja közelebb hozni a magyar olvasóhoz. Egy értő és elmélyült kommentár ezáltal is sokat segíthetett volna, hiszen a Horkheimerrel és Adornótól eddig magyarul megjelent művek alig-

ha biztosíthatnak megfelelő talajt A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJÁ-nak befogadásához. Ehelyett a mű magyar kiadása „tájékoztató” irodalomlistát közöl, mondván: akit bármi is érdekel ezzel a könyvvel kapcsolatban, mindennek utánanézhethet. A felsorolt művekből persze a teljes magyar könyvtárhálózatban jobb esetben is csak két-három példány található. Ennél azonban lényegesebbnek tűnik az a kérdés, hogy valójában miről is tájékoztartnak a megadott könyvek. Ha közelebről megnézzük a közölt listát, akkor nagyrészt olyan művekre bukkanunk, amelyek a Frankfurti Iskola általános gondolatrendszerét ismeretük. Nem kapunk választ arra a kérdésre, hogy Adornónak és Horkheimernek mely (esetleg már magyarul is megjelent) írásai készültek elő A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJÁ-nak koncepcióját, és mely művekben folytatódnak az itt kifejtett gondolatok. A megadott könyvek – leszámítva Axel Honneth és Helmut Dubiel elemzéseit – nem tekinthetők markáns recepciótörténeti alkotásoknak sem. Az embernek az az érzése támad, hogy a közölt lista mellé számtalan hasonló eklektikus listát lehetne felsorolni – a „tájékoztató” céljából. A megadott művek eklekticizmusa és „tájékoztató” jellege talán csak egyvalamit igazol egyértelműen: a magyar filozófiai közélet kiskorúságát. A könyvet azonban ilyen emlékeztetés nélkül – talán – még szívesebben vettük volna kézbe.

Weisz János

ATHENAEUM 1.

Mi az esztétika?

1 kötet, 1 füzet, 1991

T-Twins-kiadás. Főszerkesztő Bocsi Béla
190 oldal, 149 Ft

Amikor egy új folyóirat megjelenésén örvendezik a kritika, szokása szerint a paletta színeinek bővüléséről, új irányzatok üdvöztető hatásáról, a honi kultúra gazdagodásáról szóló retorikai paneleket veszi elő eszköztárából, és mindaddig a tematika körülírásának út-

vesztőiben bolyong, míg rá nem lel azokra az értékekre, melyekkel sikerül megbízható fundamentumot építenie alá. A lap innentől kezdve integráns része lesz kultúránknak, az ínség pedig, ami korábbi nemlétéből fakadt, máris szavatolja – ha másként nem, post festo – az igényes és hálás közönséget; ily módon maga az a hely vállalja a kezességet fennmaradásáért, amit a kulturális tablón betölt.

A közfelfogás szerint a folyóirat műfaja a kultúra eleven közege, táptalaja, és viszont is, minél inkább belesimul abba, kitöltvén a maga szabta kereteit, annál korszerűbb, annál életerősebb. Ez a békés és közhelyes dialektika ugyan rendelkezik némi igazságfedezettel, de rögtön zavarba hozható, ha olyan jelenséget próbálunk megvizsgálni, mely éppen a kultúra alapjaira kérdez rá. Bizonyos értelemben ilyen jelenségnek tartom a Bacsó Béla szerkesztésében napvilágot látott *Athenaeum* című folyóiratot.

Legelőször a szerkesztők réme, a „bizonyos tekintetben” fordulat szorul magyarázatra, meghozzá legalább három szempontból: minden újonnan indult lap első oldalain BEKÖSZÖNTŐ címén arra törekszik, hogy eligazítsa olvasóit tervei és célkitűzései felől, és az olvasók jóakaratába ajánlja magát. A szokásostól eltérően az *Athenaeum* eltekint ettől a „lectori salutem”-tól, így a szerkesztőség poetikáját az első számból igyekszem rekonstruálni, ebből fakadóan nem az egyes írásokra fogok összpontosítani, hanem arra a koncepcióra, ami a lap egészében manifesztálódik. A második szempont immanens jellegű, vagyis a rekonstruált poetika alapján kívánja tárgyálni a tradíció és megújulás viszonyát a kultúrához. Harmadszor: nem is bizonyos, hogy hagyományos folyóiratról van szó, tehát mindenekelőtt el kell helyezni a periodikák fajtái között, hogy világosan láthassuk a szerepet, amit magára vállalt.

Elsőként tehát vizsgáljuk meg a folyóirat kérdését. A kiadvány a negyedévi periodikákhoz illően elég testes, formátumát és eleganciáját tekintve inkább a könyveapolcra kívánkozik, mint a folyóiratok fölöttön vagy asztalon tárolt kusza halmába. Az első igazán szokatlan, a hazai tradícióktól eltérő jelenség azonban az, hogy az imponáns borítón szereplő szerzők egy kivételével mind külföldi-

ek, s hasonlóképpen, a szerkesztőbizottság tagjai is, a főszerkesztő személyétől eltekintve, az országhatárokon túlról verbuválódtak. Ez – mint rövidesen kiderül – nem pusztán külsőség, hanem a lap koncepciójának része.

A honi folyóiratok – a *Nagyvilág* és a *Világtörténel* kivételével – a szakterületükbe vágó külföldi eredményeket többnyire valamely rovatukban szemlézik, a hazai kutatások publikálása mellett egy-egy fordítással nyújtanak ízelítőt a nemzetközi termésből. Aki szemmel tartja a világ eseményeit, eligazodik a kortárs jelenségek áradatában, és biztos kézzel válogat közöttük, az otthon van a szellemi Európában, az figyel, és szerkeszti a Figyelőt. A Figyelő a kultúra folyamóre, aki éber szemmel pásztázza a legújabb hullámokat, hogy érdeklődő honfitársait értesítse az európai áramlatokról. A Figyelő ugyanakkor nem cenzor, aki gátakat emel a veszélyesnek ítélt ár ellen, hanem csatornák építője, „új vizek” honosítója. A Figyelő legfőbb attribútuma, hogy meghitt viszonyban van a kultúrával. Engedve a szójáték csábításának, úgy jellemezhetnénk ezt a kapcsolatot, hogy az európai kultúra kánonját megingathatatlan alapnak tekinti, azt katalizálja, és a magyar viszonyok között kanalizálja.

A látszat ellenére azonban az *Athenaeum* nem ezt a típusot képviseli. E lap nem pusztán eltérő struktúrája, tematikus szerkesztése és terjedelme miatt különbözik a Figyelőtől, hanem egész kultúrafelfogásából adódóan. Ennek a kultúrafelfogásnak a rekonstrukciójára már az első szempont, a folyóirat kérdésének taglalásakor sort kell keríteni, mert a műfaj kijelölése szorosan összefügg azzal. Már a cím sok mindent elárul: az *Athenaeum* nemcsak a két nagy hírdő – a Schlegelek alapította romantikus és a századfordulós hazai filozófiai – folyóiratra utal, hanem a hasonló nevű intézményre is, mely a hagyomány szerint Hadrianus alapította római akadémia minőségére a XIX. században Európa-szerte elterjedt, a az oktatás, a képzés célját szolgálta.

Athén neve azonban mindenekelőtt Pallasz Athénét idézi az emlékezetünkbe, s nem lehet véletlen, hogy a kötetben szereplő Heidegger-írás éppen az istennőhöz intézett fohással kezdődik: „Mű tudunk mi, a Művészet Akadémia tagjai itt, Athénban, a Tudományos

Akadémia előtt, és most, a tudományos technika korszakában meggondolni, ha nem az a világot, amely egykor az európai művészek számára és a tudományok számára a kezdet alapította?... itt, Athénban a város és az attikai föld egykori védőistenétől, Athénától kérünk tanácsot és útmutatást. Istensége teljességét nem tudjuk megfjeieni. Csak azt fűrhezzük, mit mond nekünk Athéné a művészet eredetéről.” (67. o.)

Ez az invokáció nem a *genius loci* kötelező tiszteletéből fakad, és immár a lap egészét tekintve, nem jelent áhítatos grécizálást vagy tradicionalizmust. Már csak azért sem, mert nem közöl antik szöveget. Akkor hát miért ez a hivatkozás? Nem pusztán azért, mert a folyóirat fejlécén Athéné emblémája díszel, hanem, mert mint Heidegger folytatja: „Szükséges megtenni egy lépést visszafelé. Hová vissza? Vissza a kezdetbe, amely az Athéné istennőre tett ualásban mutatkozik meg nekünk. De ez a visszafelé tett lépés nem azt jelenti, hogy a régi görögök világtól valamilyen módon meg újítani, és a gondolkodásnak a preszokratikus filozófusoknál kell menedéket keresnie.” (76. o.) Ahhoz, hogy újragondoljuk és elevenné tegyük a tradíciót, meg kell ismernünk, amit mond, nem azért, hogy eligazítsát, útmutatást vagy megoldást kapjunk tőle, hanem éppen az általa mondottakon való gondolkodás kedvéért.

A késő hellenizmus időszakában, amikor Rómában létrehozzák az első Athenaeumot, a „nemes mesterségek iskoláját”, az ókori grammatikusok összeállítják a hasznos ismereteket összefoglaló könyveket, a *chrestomathia*kat. E görög szóösszetétel második tagja, a „*matheia*”, azt jelenti: *tanulás*. Tanulni pedig nyilvánvalóan azt kell, amit még nem ismerünk vagy már elfelejtettünk. Az ismeretlen felé csak a kérdés útján törhetünk előre; ezért viseli az Athenaeum folyóirat (illetve *chrestomathia*) első száma a következő alcímet: *MI AZ ESZTÉTIKA?* Ez a kérdésfelvetés analóg Heideggerével, aki a *WAS IST DAS - DIE PHILOSOPHIE?* című művében ezt írja: „Az a kérdés, hogy miisoda valami, régtől fogva a lényegre vonatkozó kérdésként szokták jellemezni. A lényegre vonatkozó kérdés mindig akkor eleven, ha az, aminek a lényege kérdéses, elhomályosult és megzavarodott, ha az ember viszonya a kérdéshez bizonytalanná válik vagy megrendül.” Ennek szellemében az Athenaeum, amikor az esztéti-

ka mibenlétére kérdez, a jelentés elhomályosulását, problematikusságát jelzi, azt, hogy a fennálló kultúra konvenciójában feledésbe merült az, amiről gondolkodnunk és beszélnünk kellene. Ez a kérdés az alapokat illeti, és szöges ellentétben áll a bevezetőben említett Figyelő magától értetődő és reflektálatlan kultúraszemléletével. Ennélfogva az Athenaeum nem szűk értelemben vett szakmai problémákra koncentrálna, hanem az egész területet, sőt az egész filozófiát érintő alapkérdésre. Az újkori esztétika és filozófia alapkérdéseit pedig döntő módon Kant munkássága határozta meg. Ezért a „Mi az esztétika?” kérdés köré gyűjtött tanulmányok jelentős része a forráshoz, Kant bölceletéhez tér vissza. Ez a visszatérés azonban, hasonlóan a görögség példájához, nem neokantianizmushoz vezet, hanem a kérdésés újraelsajátításához, saját világlátásunk másságának, „*differenciájának*” jegyében.

A tradíció nem szent halottak panteonja, ahova kalapemelve és áhítattal térünk be, hanem kérdések forrása, ami felé utakat vágnak, és amitől utak ágaznak el. A forrás, a kezdet említése ugyanakkor könnyen félreértésre adhat lehetőséget. A kultúra kríziseire a történelem folyamán, az eredeti tisztaságra való hivatkozással, mindig forradalommal válaszoltak. Cioran szerint minden forradalom mögött az abszolutizált kezdet renovációjának vágya húzódott meg. Az Athenaeum azonban nem hirdeti új kezdetet ilyen értelemben, ezért nincs is programbeszéde, a kezdetről inkább szerzőivel együtt gondolkodik, ahogy például Foucault teszi: „Az eredet tiszta kívülsége, ha a nyelv figyelmet éppen ennek a magábavonására irányul, ez a kívülség sohasem rögtül egy mozzatlatlan és átjárható pozitívulásban; és ha a halál folyton újakezdett kívülségét a nyelv lényegi felejtése a fény felé irányítja, ez sohasem jelenti azt a határvonalat, ahonnan kiindulva végre kimjznlódnék az igazság. Az egyik azonnal átbillen a másikba; az eredet rendelkezik a végnélküliség útlenségével, a halál pedig az állandó nyitás a kezdet ismétlődésére.” (102. o.)

A kezdet elgondolásából tehát hiányzik mindenfajta heroikus kultúrateremtés és renováció gesztusa, ugyanis az elhúzódo válság tapasztalata túl van a meghaladás metafizikus akarásán, az eredeti fundamentum hiposztá-

zálásán, és inkább a válság eredetét az eredet válságaként igyekszik feltárni, mert főképp ez serkent töprengésre bennünket.

Mindaz, ami a kezdetre vonatkozik, nem csak a szövegekből tárul elénk, hanem rejtetten a szerkesztés szempontjaiban is tükröződik. Ez rögtön a tematika és a szövegválogatás kérdéséhez visz bennünket. Egy hagyományos bölcséleti lap a filozófiai diszciplínák széles köréből (logika, történetfilozófia, vallásfilozófia, etika stb.) közül dolgozatokat, és többnyire felette áll minden irányzatosságának. Ennek megfelelően tematikus számok esetében is ügyel a paritás elvének betartására. Amikor azonban a szerkesztés homlokterében az alapokat érintő kérdés áll, a kérdés irányultságából és a probléma megragadásának módjából fakadóan fölösleges számon kérni az irányzatosságot. Az *Athenaeum* téma-választása – a következő számok tartalmának ismeretében – igen karakterisztikus. Mindegyik a német romantika, Heidegger és az ő filozófiáján épülő modern hermeneutika fémjelzte vonulat iránt elkötelezett. Az *Athenaeum* előképe, az ugyancsak Bacsó szerkesztette két szöveggyűjtemény, a FILOZÓFIAI HERMENEUTIKA és a SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ szintén ennek a hagyománynak a preferálásáról tanúskodik. Heidegger kiemelt helye, és nevének ebben az írásban való többszöri felidézése is, azt a látszatot keltheti, hogy az ő hatástörténete került a folyóirat fókuszába, mintegy Heidegger és követőinek filozófiájában lelve meg az eredetet. Ez a megállapítás egyfelől igaz, másfelől pontatlan. Annnyiban igaz, hogy valóban Heidegger volt az, aki e században a leghatározottabban és legvégletesebben követelte az alapkérdések újbóli felvetését, és aki legkíméletlenebbül támadta a metafizikai alapokra épülő európai kánont; ennyiben döntő szerepet érdemel a fundamentumok újragondolásának folyamatában. Másrészt azonban azért pontatlan, mert az elkötelezettség nem jelent elfogultságot; az alapokra való visszakérdés irányai ugyanis széltartarthatnak, vitákat robbanthatnak ki. Rüdiger Bubner vagy Roger Scruton írásai például szemléletükben erősen eltérnek a fentebb jelzett vonulattól. Ugyanígy Heidegger radikális esztétikakritikája versus Kant rehabilitációja is az eredet más-más felgásáról árulkodik. Ami mégis összetartja

őket, az az eredet keresésének szándéka: abban a széles, ugyanakkor határozottan körvonalazott sávban, amit a művészet tapasztalatának kérdése vetít a gondolkodás elé.

Az *Athenaeum* poetikája kapcsán még egy tényezőt kell hangsúlyoznunk, amit a chrestomathia műfajára hivatkozva már érintettünk: s ez a Bildung, a képzés kérdése. A „matheia” mint tanulás betemetett jelentését azért keltettük életre, juttattuk kitüntetett szerephez, mert az alapokra vonatkozó kérdés leginkább tanulást és figyelmes odahallgatást igényel. Ennél fogva a tanulás értelmezése messze túlmutat a Bildung bevett, a műveltséget jelentő fogalmán, s ezt a jelentésváltozást Gadamer a következő intelemben tárja elénk: „*Ilyen értelemben kívánom Önöknek, hogy tanulmányaik ne csak valódi tudáshoz és fozkozathoz segítsék hozzá Önöket, hanem az olyan értelemben veti műveltséghez is, hogy megtanulják a másikat a saját szempontjaiból kiindulva megérteni.*” (13–14 o.)

A tanulásnak ugyanakkor a szűkebb – és egyáltalán nem elhanyagolható – jelentése is aktuális marad, melyet a chrestomathia hagyományos és teljes értelme takar, jelesül az oktatásé. Mint szöveggyűjtemény kivált az egyetemisták érdeklődésére tarthat számot, akik a kérdéses elsajátítására minden bizozonnyal a legfogékonyabbak. Maga az elsajátítás, az idegen sajátját tevése, a fordításra utalt, jóllehet a fordítás önmagában még nem kezkeskedik az elsajátításért. Ezért az *Athenaeum*, a chrestomathia értelmében, főképpen alkalom, alkalom a tanulásra, ami az elsajátítás egyik feltétele. A másik, még eredendőbb feltétel a magunk tapasztalatán, készenlétén múlik, hogy egyáltalán megértőn nyitva álljunk arra az igényre, amivel a kérdéses fordul felénk. Miután a chrestomathia csak alkalmat kínál, az, hogy az idegent miként formáljuk sajátjává, gondolkodásunk milyen utat talál magának, már nem tartozik az *Athenaeum* kompetenciájába.

Felmerülhet azonban a gyanú, hogy a hermeneutikus alapelvek nem kölcsönöznek-e a most kibontott poetikának valamilyen ünneptélyes, kissé pateikus felhangot, amely az érintkezés és az átültetés fölötti örömeben minden idegent különleges tiszteletben részesít, és alázatosan elsőbbséget biztosít számára az autenticitás szempontjából? Azt hi-

szem, nem, bár az első pillantásra úgy tűnhet, hogy egy chrestomathianak nincs különösebb kockázata, nem bukhat meg, mert mindig lesznek olyan jelentős filozófiai szövegek, melyek a magyarra fordítás után kiálltanak. Másodszeri nekifutásra azonban kiderül, hogy az újragondolás és elsajátítás igénye megköveteli a tematikának a szűk szaktudományos reprezentáción túlmutató aktualitását, ami nem az „up to date” korszerűséget kívánja meg, hanem az alapkérdések felmutatását.

Csak ez az ethosz lehet az *Athenaeum* sikerének a kulcsa, ha nem akar a semmire sem kötelező Figyelő-státusba kerülni. Ehhez kell tartania magát, olyasformán, ahogy azt Novalis, a német *Athenaeum* egykori szerzője gondolta: „Freunde, der Boden ist arm, wir müssen reichlichen Samen aussstreuen, dass uns doch nur massige Ernten gedeihn.” („Barátaim, a föld szegényes, nekünk kell gazdag magokkal szétszórunk rajta, hogy akár csak szerény termést hozzon számunkra.”)

Pongrácz Tibor

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Budapest, 1992. január 24.

Kedves Pali!

Ezt a levelet nem O. O., a *Holmi* tiszta tekintetű és lelkes munkatársa írja neked, hanem kollégád, a profi irodalmár, a *Kortárs* rámenős szerkesztője.

Nem vagyok hülye, legutóbbi találkozásunkkor pontosan tudtam, hogy mi játszódik le a szemem láttára – hogy te azt a kéziratot csapod hűvös nyugalommal a hónod alá, amelyet Vas Pista még életében nekem ígért, és amelyet, ha még le tudja diktálni, nekem is ad.

Oké, szemesnek áll a világ. Nő-, pénz- és kéziratügyekben a dzsungel törvényei szerint jár el a bölcs humanista.

Van viszont a világon betyárbecsület is. Tartozol nekem és a *Kortárs*nak egy osztályon felüli R. P.-frással, szabadon választott témakörben.

Pályádon további szép sikereket kíván

Orbán Ottó

A folyóirat a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az MTA–Soros-alapítvány, a Budapest Bank, a József Attila-alapítvány és a Central & East European Publishing Project (Oxford) támogatásával jelenik meg